УДК 930.2:94(477.51)«2022»

Тамара Дорохіна, Олександр Коваленко

ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ МЕШКАНЦІВ НОВГОРОДА-СІВЕРСЬКОГО ПІД ЧАС РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ У 2022 Р. (ЗА МАТЕРІАЛАМИ УСНОІСТОРИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ)[1]

У статті відтворено перебіг подій у м. Новгороді-Сіверському під час повномасштабної російської агресії в лютому – квітні 2022 р. на підставі свідчень місцевих мешканців. Встановлено, що ворог завдав збитків виробничій та соціально-культурній інфраструктурі міста, господарствам місцевих жителів, з'ясовано стратегію «виживання» містян в умовах ізоляції на початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну, їх патріотичне піднесення, згуртованість та взаємопідтримку. Практичне значення дослідження полягає у фіксації, накопиченні й первинному узагальненні фактичного матеріалу, що може прислужитися при формуванні джерельної бази та історіографічного підґрунтя для узагальнюючих праць з історії російсько-української війни.

Ключові слова: *усноісторичні дослідження, Новгород-Сіверський, російсько-українська війна, респонденти, опір, ізоляція.*

Навчально-науковий інституту історії та соціогуманітарних дисциплін Національного університету «Чернігівський колегі-

[1] Стаття виконана за результатами досліджень за темою «Регіональна історія та історіографія Північного Лівобережжя (Regional History and Historiography of the Northern Left Bank)». Державний реєстраційний номер: 0124U004755.

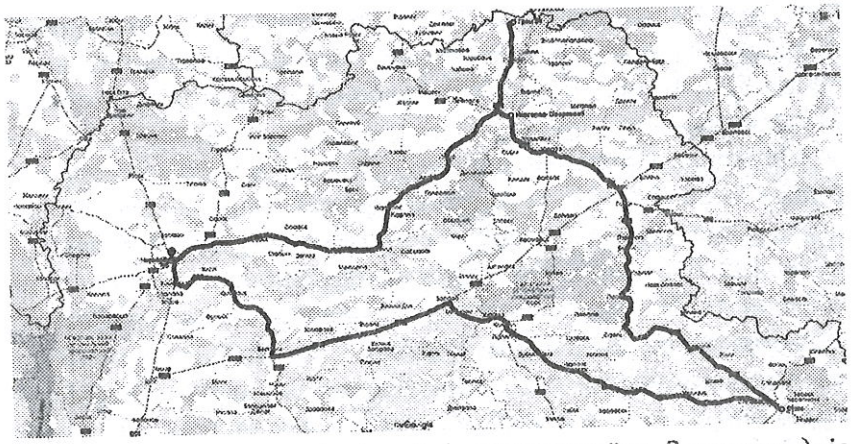
ум» імені Т.Г. Шевченка з літа 2022 р. проводить усноісторичні дослідження, присвячені вивченню повсякденного життя мешканців Чернігівщина в умовах повномасштабного російського вторгнення.

Керівники практики доценти Т.Ф. Дорохіна і С.А. Токарєв, голова Чернігівської обласної організації Національної спілки краєзнавців України професор О.Б. Коваленко за участі завідувача відділу воєнно-історичних досліджень Інституту історії України НАН України доктора історичних наук, професора, члена-кореспондента НАН України О.Є. Лисенка розробили два види опитувальників для респондентів – для тих, хто перебував в умовах тимчасової окупації, і для тих, хто знаходився в ізоляції від українського соціуму. Особлива увага була спрямована на емоційно-психологічний стан людей та особливості їхньої поведінки в складних умовах окупації/ізоляції.

24 лютого 2022 р. мешканці міста прокинулися від вибухів і незабаром дізналися, що неподалік рухається колона ворожої воєнної техніки. 24 лютого ЗСУ підірвали мости через р. Замглай за с. Киселівкою перед Черніговом та через р. Десну, який з'єднує Новгород-Сіверський район з Шосткинським районом Сумської області. Окупанти почали облаштовувати тимчасові переправи, наводити понтонні мости, але це не прискорило просування ворога: *«Новгород-Сіверський став для рашистів глухим кутом, бо дороги з нього нікуди не ведуть»*[2].

Окупанти розмістилася неподалік Новгорода-Сіверського на АЗС, облаштували там намет, встановили блок-пости. Рух було перекрито в обидва боки, не пропускали навіть авто швидкої допомоги. Відтак прикордонні села Новгород-Сіверського району 24 лютого були окуповані, а Новгород-Сіверський ізольований: *«Ми були відрізані від світу. Але ми ніколи не опускали руки,*

[2] Респондентка О. Хроленок



бо розуміли, що ми – північний форпост країни. З перших днів вторгнення Новгород-Сіверський був в облозі. Російські війська перекрили танками в'їзди та виїзди з міста»[3]. Респонденти розповіли, що російські військові спочатку думали, що їх тут зустрічатимуть з хлібом-сіллю і були налаштовані неагресивно. Містяни до них підходили і цікавилися, що вони роблять в Україні. Відповідь повторювалася майже у всіх – мовляв, приїхали рятувати українців від «*нациків*». На що люди відповідали: «*А де ви тут бачили нациків? Не треба нас рятувати*!». Були випадки, коли на блок-постах у місцевих мешканців забирали та розбивали телефони.

Городяни щодня здригалися від звуків повітряної тривоги, ховалися у льохах, споглядали ворожі літаки, які летіли у бік Чернігова: *«Яка тоді лють наростала і... розпач від власного безсилля – не переказати словами»*[4]. В окупованих селах росіяни почували себе упевнено, лояльно налаштованим жителям пропонували гуманітарну допомогу.

---

[3] Там само.

[4] Там само.

Військову районну адміністрацію з 15 березня 2022 р. очолив керівник райвідділу ДСНС А.М. Анікієнко (тодішній голова РДА і депутат Новгород-Сіверської міської ради Т. Молочко на початку війни залишив Новгород-Сіверщину). А.М. Анікієнко розповів про проблему, яка постала у перші дні повномасштабного вторгнення – відсутність у місті готівки: *«Термінали самообслуговування були заповнені коштами, але не працювали. Тоді ми спільно з міською радою за погодженням з ОВА привезли до них ключі, відкрили термінали та завантажили кошти в банкомат. У кожному банкоматі було близько одного мільйона гривень. Цих грошей вистачило буквально на один день. А потрібно ж було думати й над тим, як видати людям пенсію... Гроші були в Чернігові. Наші добровольці на власному транспорті поїхали в Чернігів, там завантажили кошти у рюкзаки, а це – близько 30 мільйонів гривень, і доставили їх в Новгород-Сіверський. Їхали партизанськими стежками, перепливали на човнах – це ціла історія. Таким чином вони двічі доставляли кошти, Готівка для нас була серйозним питанням, бо товари підприємці завозили, але без готівки вони не могли продавати, оскільки, знову ж таки, на оптових базах працювали тільки за «кеш». До того ж для багатьох пенсіонерів виплата пенсій була питанням виживання».*

Перший заступник голови Новгород-Сіверської районної військової адміністрації В.А. Шкарпітко розповів про події перших днів війни наступне: *«Того ж дня (авт. – 24 лютого) побіг до військкомату, щоб отримати зброю. Воєнком спочатку був на лікарняному, а потім з'ясувалося, що він виїхав на Бахмач. Молоді хлопці не знали, чи можна нам видавати зброю, сказали, що чекають команди також відступати. Це було десь о пів на восьму ранку 24 лютого. Потім підірвали міст на Шостку. Росіяни в саме місто не заходили. Впродовж наступних п'яти днів заходили на нашу територію через Грем'яч, звідки рухались*

трасою на Чернігів. Паралельно малими групами, обминаючи наше місто, намагались рухатись на Шостку, але, побачивши розлив і підірваний міст, повернули назад. Масовий рух колон техніки в цьому напрямку зупинився в десятих числах березня.

Поранених вони сюдою ще вивозили, але рух колон у напрямку Чернігова зупинився. Десь у двадцятих числах березня близько 300 їхніх «заходило» на цивільних машинах в Семенівку. У Новгород-Сіверський вони так і не зайшли. Гадаю, це було пов'язано з тим, що у нас формувався рух спротиву, були відповідні сутички, вони точно про це знали. Прикордонні села вони «кошмарили», шукали когось, грабували, але в саме місто не зайшли – або побоялись, або не ставили собі за мету, чи просто не вистачало сил».

Заступник начальника РВА Т.М. Рева надавав допомогу керманичу району з питань безпеки та оборони. Створенням добровільного руху супротиву вони займалися, перебуваючи ще у стані окупації/ізоляції. *«Оскільки була достатня кількість добровольців, яка бажала захищати країну та громаду, то ми сприяли їх згуртуванню, вирішенню документальних і технічних питань. Військових на той час тут не було, тут були виключно цивільні люди. З них було сформовано добровольче формування, яке нині є складовою сил територіальної оборони і успішно виконує завдання військового керівництва».* На питання про наявність колаборантів у місті, заступник начальника РВА відповів: *«Сказати, що тут проросійське населення, буде неправильно. Звісно, в родині не без виродка, і ми це бачили по авіаційних ударах, які хтось таки координував, однак це не масово. Населення у нас на 90 % проукраїнське. Якщо якісь випадки і були, то місцеві потім самостійно проводили «виховну роботу». Плюс тут активно працює наша Служба безпеки України. Під час окупації були непоодинокі випадки псування людьми ворожої техніки, у нас діяли партизани, хлопці навіть знищували воро-*

гів летально. Ми володіли всіма розвідувальними даними, знали про рух техніки. Люди готові були виходити зі зброєю, але прямі накази із Центру забороняли виступати такими силами. Головне завдання партизанів і добровольців – збір і передача розвідувальної інформації».

Отже, Новгород-Сіверщина підтвердила свою славу партизанського краю, який залишився неприступним не лише через природні умови (ліси, болота, річки), але й через патріотично налаштоване населення.

На питання «*Чи припускали Ви, що агресія Росії взагалі може бути у наш час?*» усі респонденти відповіли – «*Ні*». Щодо підготовки до ймовірного нападу (зібрати документи, зняти готівку та ін.) більшість відповіли позитивно, але зазначили, що розпочали цим займатися уже після початку війни. Про початок повномасштабного вторгнення мешканці Новгорода-Сіверського дізналися, почувши вибухи і включивши телевізори. Декому майже з 4-ї години ранку телефонували рідні та друзі... Емоційний стан у людей перегукувався – це і шок, страх, паніка, «почала плакати»[5], «полный, як бы сказать, – ступор»[6]. Свої перші дії людям було складно описати, навіть згадати чим займалися, дехто збирав дитячі речі, дехто пішов/поїхав на роботу, дехто телефонував рідним та друзям або очікував порад «*з телевізора*». На той момент у більшості опитаних не виникало думки про еміграцію/міграцію, тільки одна з опитаних відповіла: «*так, і не один раз*»[7], а інша – «*на той момент я вже була за кордоном і навпаки хотіла додому*»[8]. Усі респонденти, крім однієї, зазначили піднесення патріотичних почуттів та посилення мотивації

[5] Респондентка С.С. Полторацька
[6] Респондент О.І. Мироненко
[7] Респондентка Т.М. Адаменко
[8] Респондентка О.С. Куліченко

до захисту країни. Фактично більшість констатувала створення у місті загонів територіальної оборони, одна з респонденток зазначила, що «*вони патрулювали вулиці, і я це точно знаю*»[9]. Мешканці міста підтримали запровадження комендантської години, заходів світломаскування, заборону продажу алкоголю. Можливо з причини того, що голова РДА і депутат Новгород-Сіверської міської ради Т. Молочко «*накивав п'ятами, залишивши вертикаль влади без управління*»[10], оцінку «*першочерговим крокам влади щодо забезпечення життєдіяльності населеного пункту*» більшість місцевих жителів надали негативну. Проте деякі зазначили: «*хоча б хліб був*[11]», «*гуманітарка, все такое*»[12]. Головними незручностями для людей в умовах воєнного стану було названо: «*магазини були пусті*»[13], «*продуктів не було*»[14], «*були перебої з товарами першої необхідності – зубні пасти, туалетний папір, пральний порошок*»[15], проблеми з готівкою. Деякі респонденти відзначили наявність труднощів на початку війни. Багато підприємств, організацій, установ призупинили свою діяльність, мали місце вимушені простої. Як наслідок – люди не отримували зарплату, що призвело до проблем з готівкою. Навчальні заклади також не працювали протягом першого місяця російської агресії, потім перейшли на роботу у форматі онлайн. Щодо діяльності бізнесу в умовах військового часу, то відповіді були схожі: «*Бізнес мабуть працював, бо привозили продукти людям. Ціни підвищилися у 2 рази*»[16]. Про гуманітар-

[9] Респондентка О.П. Радченко
[10] Респондентка О. Хроленок
[11] Респондентка К.О. Доропей
[12] Респондентка Н.П. Піхотна
[13] Респондентка О.В. Хроленок, Т.М. Адамчик
[14] Респондентки С.С. Полторацька, К.О. Доропей
[15] Респондентка Т.М. Адаменко
[16] Респондентка Н.І. Вітоха

ну допомогу більшість респондентів відгукувалися негативно. Відповіді були схожі: «*зі слів чула, що гуманітарна допомога була, але особисто я її не отримувала. Умовами розподілу незадоволена*»[17]. Тільки двоє з опитаних відповіли позитивно. Відповіді на питання про організацію гуманітарного штабу, волонтерської підтримки дуже різняться: «*Не знаю*»[18], «*Был, в первой школе, спортзал. Да. Почти все помогали*»[19], «*Не бачила я никакую пыдтримку*»[20], «*Був гуманітарний штаб, була й волонтерська підтримка. Населення відгукується про це порізному*»[21]. Переселення людей з сіл до Новгорода-Сіверського, зростання чисельності населення в місті відзначили фактично усі. Щодо проблем у період ізоляції, більшість опитаних не визначилися, дехто назвав «*посадити городи*»[22] та «*нехватка продуктов, стояли в очередях ночами, чтоб шось купить*»[23]. Дехто говорив про проблеми з готівкою та бензином. Культпросвітніх заходів у місті не проводили. Щодо поведінки мешканців міста, більшість респондентів відзначають згуртованість, взаємодопомогу, дехто зазначає появу знервованості, ненависті до росіян. Емоційний стан людей змінився, але по-різному. Частина респондентів відмовилися відповідати на це питання. Можна навести одну відповідь, яка частково перегукується з багатьма іншими: «*Люди більш напружені, деякі психовані, деякі неконтрольовані. Взагалі поведінка різна*»[24]. Більшість респон-

[17] Респонденка Т.М. Адаменко
[18] Респондентка Н.І. Вітоха
[19] Респондентка Т.М. Адамчик
[20] Респондентка Л.І. Підгайна
[21] Респондентка О.В. Хроленок
[22] Респонденти Н.П. Піхотина, О.І. Мироненко, С.В. Зубрій, Р.М. Печко, Т.М. Адаменко
[23] Респондентки С.С. Полторацька, К.О. Доропей, Т.М. Адамчик
[24] Респондентка О.І. Печко

дентів відзначають піднесення патріотичних почуттів, інтересу до історії України, прагнення розмовляти українською мовою: «*Хто розмовляв російською, той старається розмовляти українською*»[25], «*Російську мову викинули*»[26] і т.п. Щодо поведінки різних політичних сил, політиків нашої держави, то думки різні. На жаль, багато негативних. До прикладу: «*Деякі виявилися людьми з великої літери, а деякі доказали в сотий раз, що вони «гівно». Війна оголила всіх, відкрила очі на кожного*»[27]. Близько половини опитаних відмовилися відповідати на це питання. У багатьох новгород-сіверців є рідня у Росії, але майже усі припинили з ними спілкування і підтримують заборону російського культурного продукту. На питання щодо заборони московської церкви та переходу до ПЦУ більшість відповіли позитивно, проте дехто відмовився відповідати на це питання.

Загалом відповіді людей мають патріотичний характер, вони вірять у перемогу України, щодо примирення з Росією одностайне «*Ні*». Ціннісні орієнтири пов'язані здебільшого з родиною та Батьківщиною. Такий вислів зустрічається у більшості респондентів: «*Батьківщина понад усе, я думаю так!*»[28]. Завдання після перемоги для усіх рівнів керманичів вбачають у відбудові держави, підтримці обороноздатності, знищенні корупції та піднятті рівня економіки.

Труднощі, які випали на долю новгород-сіверців, перегукуються з багатьма іншими населеними пунктами України. Спорожніли полиці продовольчих магазинів, банкомати то не видавали готівки зовсім, то збирали тисячні черги, дефіцит ліків відчувався в аптеках і медзакладах.

---

[25] Респондентка О.І. Печко
[26] Респондентка Н.І. Вітоха
[27] Респондентка Т.М. Адаменко
[28] Респондентка Н.І. Вітоха

Проте можна навести й приклади мужності, підтримки, взаємодопомоги тощо, які демонстрували українці в той страшний час випробувань. Так, щоб магазини не залишилися без хліба, пекарі та водії із Семенівки та Шостки доставляли його, ризикуючи власним життям. Хоча міст на прямій дорозі до Шостки було зірвано, укотре виручила «дорога життя» – ґрунтівка на сумському Задесенні. Сміливці возили нею хліб до прикордонних сіл. Голова Новгород-Сіверської територіальної громади Л.М. Ткаченко розповіла; «*Єдиний шлях, який ми називали «дорогою життя» – це був партизанський шлях, він давав нам можливість хоч якось постачати продукти, дитяче харчування, медикаменти у громаду. Це була сусідня Сумська область, місто Шостка – там вціліли оптові бази. Було й таке, що під обстрілами треба було добиратися в Полтавську область, бо тільки там ми могли дістати паливо. Наші старости сідали за кермо бензовозів, бо водії відмовлялися. І вони справжні герої, бо їздили під обстрілами, об'їзними шляхами через Сумську область, де проводилися активні воєнні дії. Окрім того, наші хлопці обладнали дрезину і возили із Шостки хліб*». Варто згадати евакуаційні рейси, які організовувала міська рада для тих людей, які зуміли вирватися з обстрілюваного Чернігова. Люди перебиралися на лівий берег Десни, потім волонтери допомагали їм діставатися до с. Авдіївки Куликівської громади, звідки сміливців переправляли через Десну до с-ща Березного, де чекали на людей маршрутки з Новгорода-Сіверського.

На початку квітня на територію Новгород-Сіверщини зайшли підрозділи ЗСУ. Основне завдання полягало у налагодженні взаємодії усіх гілок влади. На превеликий жаль, трагічні події не припиняються досьогодні. Не можна не згадати бомбардування Новгорода-Сіверського у ніч з 11 на 12 травня 2022 р. Дві ракети влучили у ліцей з 200-річною історією та ЗОШ № 2 на околиці міста, постраждали школа-інтернат, що поряд з ліцеєм, будівлі

районної ради й адміністрації, будинок культури, центр зайнятості, медучилище та його гуртожиток, приміщення початкових класів іншої школи, магазин. Була пошкоджена перлина архітектури – Тріумфальна арка. Із пробитими дахами, вибитими вікнами залишилися квартири одного з житлових будинків, приватний будинок поблизу школи № 2.

Ворог продовжує атакувати м. Новгород-Сіверський різними видами зброї. Є загиблі та поранені. Кількість людей, які виїжджають з міста, зростає.

Джерела та література

1. Дорохіна Т.Ф., Коваленко О.Б. Організація роботи студентів з різновіковими групами населення під час етнографічної практики в умовах воєнного стану. *Василь Сухомлинський у діалозі з сучасністю. Шлях до серця дитини в травматичних ситуаціях життя: Електронний збірник матеріалів XII Міжнародних і XXIX Всеукраїнських педагогічних читань.* Чернігів, 2022. С. 67–69

2. Дорохіна Тамара, Коваленко Олександр. Усні історичні джерела про повсякденне життя мешканців Чернігівщини під час російської агресії. «*Війна, наука та емоції: (не)нові концепції і підходи. Збірник матеріалів круглого столу (м. Чернігів, 21–22 лютого 2023 р.)* / Редакція та упорядкування С. Маховської. К. : ТОВ «Юрка Любченка», 2023. С. 28–32.

3. Дорохіна Т., Токарєв С. Етнографічна практика в Інституті історії: досвід та перспективи. *Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка.* Серія: Педагогічні науки. Чернігів, 2023. Вип. 24 (180). С. 157–168.

4. Вершков Ілля. Матеріали етнографічної практики червень-липень 2022 р., Новгород-Сіверська МТГ.

5. Хроленок Олександра. Матеріали етнографічної практики червень-липень 2022 р., м. Новгород-Сіверський.